

KƏMALƏ MEHDİXANLI
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
AzTU
kəmalə.@mail.ru

İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİ PROSESİNDƏ YAZILI NİTQDƏN İSTİFADƏ EDİLMƏSİ QAYDALARI HAQQNDA

Açar sözlər: yazılı nitq, leksik vahid, kommunikativ.

words: written, speech, lexical unit, communicative.

Ключевые слова: письменная речь, лексическая единица, коммуникативный.

Dildə ünsiyyət yalnız şifahi deyil, yazılı şəkildə də aparıla bilər. Buna görə də xarici dilə praktik yiyələnmək üçün onu oxu və yazı ilə əlaqələndirmək lazımdır. Oxu-nulan mətni başa düşməli və onun məzmununu yazılı şəkildə başqasına başa sala bilməlidir. Bu vəhdəti nəzərə almadan xarici dili öyrətmək normal hesab oluna bilər. Keyməz. Yazı üçün qarşıya qoyulan məqsədi nəzərdən keçirərək qeyd etmək lazımdır ki, oxu və yazı cəmiyyətdə yayılmış ünsiyyət formalarından deyil. Yazı oxuya nisbətən çox yayılmış və təhsilin məqsədini aydınlaşdıran əsas nitq formalarından hesab olunur. Buna görə də yaxşı nitq bacarıq və vərdişlərini öyrətmək lazımdır.

İngilis dilində yazı bacarıq və vərdişlərinin aşılınması müəlimdən xüsusi məharət tələb edir. Yazı vərdişləri də oxu kimi kompleks xarakter daşıyır. Bu məsələ oxudan da bir qədər mürəkkəbdir. Yazı xüsusi yazı texnikası, məharət tələb edir. Bu hərflərin, səslərin mənimsənilməsinə kömək edir, tələffüz, oxu, bacarıq və vərdişlərini inkişaf etdirir, nümunə cümlələrinin öyrənilməsinə, yadda qalmasını təmin edir.

Son illər xarici dillərin tədrisində yazının rolu tədricən artır və bəzi vaxtlarda ya-zıya xarici dillərin tədrisinin effektivliyinin yüksəldilməsində rezerv kimi baxmağa başlayırlar. Yazılı nitq ünsiyyətinin elektron poçt, internet və s. kimi müasir kommuni-kasiya vasitələrində rolunu danmaq olmaz. Sonuncu halda yazı nitq ünsiyyətinin növü kimi yalnız autentik material əsasında iştirak edir. Tələbələrin, aspirantların və gənc müəllimlərin xaricdə təcrübə keçməsi onlara xarici dildə qeydlər aparmağa, anketi tərtib edib doldurmağa, anketin suallarına cavab verməyə, oxumaq və işləməyə qəbul ərizəsi yazmağa dil daşıyıcılarının lazımi formada istifadə etməyə şərait yaradır. Yazı və yazılı nitq xarici dillərin tədrisində yalnız təlim vasitəsi kimi deyil və həmçinin xarici dillərin tədrisinin məqsədi kimi çıxış edir. Yazı yazılı nitqin tərkib hissəsidir. Yazılı nitq şifahi nitqlə yanaşı səmərəli (ekspressiv) nitq fəaliyyətini ifadə edir və müəyyən məzmununun qrafik nişanlarla təsbit edilməsində

təzahür edir. Yazılı nitqin psixo-fiziki əsasını hərəkətverici, görmə və eşitmənin qarşılıqlı əlaqəsi təşkil edir. Psixoloqların fikrincə dinlənilmiş material 10% , görülən 20%,dinlənən və görülən 30% ,yazılan 50%, söylənmiş 70% mənimsənilir. Psixoloqlar hesab edir ki,yazılı nitqin bazası şifahi nitqdır.

Yazılı formada yerinə yetirilmiş dil və nitq tapşırıqları sistemi yazılı nitqə aid olur.Yazılı ifadələr, inşalar, yaradıcı, imlalar,verilən məzmunu aid plan və tezislərin tərtib olunması , şəxsi və ya işgüzar məktubların yazılması,verilmiş stiuasiyalara uyğun yazılı hekayələrin qurulması kommunikativ yazılı nitqə aiddir (4, s.65). Müəllimlərin bu yazı növlərində əsasən imla və ifadədə istifadə edirlər.Müəllim imlanı iki məqsədlə aparır. Öyrətmə və yoxlama məqsədi ilə öyrədici imlalar köməkçi rol oynayır, onlar vasitəsilə keçilmiş qaydalar və sözlər təkrarlanır və möhkəmlənir.Öyrədici imlalar apararkən müəllim söz və cümlələri bir neçə dəfə təkrar edir ki, öyrəncilər müstəqil olaraq fikir söyləsinlər. İfadə yazı şagirdləri fikirləşməyə , nəticə çıxarmağa alışıdır . Müəllim müəyyən bir mövzunu oxuyur mövzunu oxuyur , sonra həmin mövzunun necə başa düşüldü yünü yoxlamaq məqsədilə şagirdlərə suallar verir . Mövzu aydın olduqdan sonra yazılmağa başlanır. İnşa da, aparılan yazı növlərindən biridir. Tələbələrə inşa mövzuları verməzdən əvvəl həmin mövzulara aid şifahi danışiq mətnləri verilməlidir. Öz fikrini yazılı formada ifadə etmək bacarığı anlamında yazılı nitq yaradıcı kommunikativ vərdiş kimi qiymətləndirilir.Bunun üçün orfoqrafik və kolliqrafik vərdişlərə malik olmaq ,nitq yaradıcılığını yazılı şəkildə tərtib etmək, daxili nitqin tərkibi,həmçinin adekvat leksik və qrammatik vahidlərin seçilməsi qabiliyyətinə yiyələnmək lazımdır.Psixoloji tədqiqatların nəticəsi göstərir ki,daxili nitq yazıda,danışıq üçün olan daxili nitqdən fərqlənir.Yazı zamanı daxili obrazlı səciyyə daşıyır. Yazılı nitq zamanı daxili danışiqda olan söz hərflər vasitəsilə ifadə olunur , sözün ümumi səciyyəsi dəyişilir,obrazlı qalır. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki , yazı təlimi şüurluq , fəallıq və əyanilik prinsipi əsasında tədris olunmalıdır.Metodist Q. M. Uayzer İngilis dilinin yazısının düz-gün öyrənilməsindən danışarkən deyir : "İngilis dilinin əlifbası çox tez-tez dəyişməsinə baxmayaraq, onun yazısında müəyyən məsələlər unudulmuşdur ". Bu məsələlərin özü də şifahi nitqin və oxunun inkişafına təsir göstərir.

Yazılı nitqin tədrisinə müxtəlif növ nitq tapşırıqları daxildir: yazılı məlumatın tərtib olunması üçün nitq tapşırıqları; çap hərfləri ilə yazılmış mətnlə işləmək üçün yazılı nitqtapşırıqları.Çap hərfləri ilə olan mətnlə işləmək üçün yazılı nitq tapşırıqları ilə yanaşı hamıya məlum olan tapşırıqlardan savayı, E.A.Maslikonun (2) fikrincə aşağıdakılardan ibarətdir.

-ikinci dərəcəli sözlər və cümlələr istisna olmaqla mətni köçürür.

Məktubun məzmunundan istifadə etməklə potensial həqiqi və ya təsəvvür edilən edilən adres sahibinə yazılı məlumat, tərtib edilir;

-mövzu və problemi əhatə əsas mətnlərdən istifadə edərək şifahi çıxış üçün plankonspekt hazırlanır. E.A.Maslikonun fikrincə oxuda bu yazılı tapşırıqlar maraq doğurur:

-mətnə lazımı məlumatı taplıb yazılır;

-xarici dildə müxtəlif mənbələrdən istifadə edərək mövzuya və ya problemə yazılır;

-xüsusi jurnalda olan məqalələrə annotasiyalar tərtib edilir;

-məqalənin analogiyasına uyğun xüsusi jurnalda nəşr olunan material hazırlanır.

-mətnlərin oxunması prosesində növbəti iş üçün yazılı qeydlər aparılır.

Xarici dilin dinləyib – anlama vasitəsilə qavranılmasında öyrənələr qeydlər aparabilirlər : 1) əvvəlcədən təklif olunmuş plan (açar sözlər) əsasında audiomətnin konspektlərini tərtib etmək ; 2) audiomətnin dinlənilməsi prosesində qeydlər aparmaq ;

3) verilmiş kommunikativ situasiyalar əsasında mətndəki məlumatı ayırıb qeyd etmək.

Yazılı nitqin mənimsənilməsində tələbələr həqiqi və ya təsəvvür edilən həmsöhbətlə müzakirə ediləcək məsələlərin siyahısını, tezislərini, kodaqramlarını, müəyyən mövzu və stiuasiya əsasında şifahi məlumatın cədvəlini tərtib edir.Yazılı nitq təcrübəsi çap olunmuş və ya audiomətnin yaddaşa , plana görə uyğunlaşmasında və ya müəyyən problemin həllində yazılı cümlələr tərtib etməkdə imkan yaradır.

Xarici dildə öz fikrini ifadə etmək qabiliyyətini ardıcıl və daimi sürətdə inkişaf etdir-mək lazımdır. Bu məsələnin həllində bir sıra reproduktiv-produktiv xarakterli çalışma-lar mövcuddur. Alman metodisti Qerxard Neyner tərəfindən təklif olunan tapşırıqlar

sadədən mürəkkəbə doğru müəyyən ardıcılıqla tərtib edilmişdir. Bütün tapşırıqlar yazılı sürətdə yerinə yetirilir.Bizim fikrimizcə aşağıdakılar maraq doğurur:

- hekayənin başlanğıcını və sonunu bərpa edin.

- ayrı-ayrı “istiqlətləndirici” replikalarla dialoqu bərpa edin.

- mətnin növünü dəyişin.

- müxtəlif mətn və dialoqlarda birmənalı olmayan situasiyaları təsvir edin.

- mətn və illüstrativ məlumat arasındakı ziddiyyətləri aydınlaşdırın.

- əvvəlcədən məlum olan müəyyən nəticəyə aparan açar sözləri seçin.

Məşhur şairlərin şeirləri öyrənilir,monoqrammalardan istifadə edilir,kollektiv şəkil-də məzəli hekayələr , təsəvvür olunan

Beləliklə, şifahi nitqi tətbiq etməyi öyrənmək həmçinin şəxsi və işgüzar xarakterli məktubun yazılmasını öyrənmək ,anket doldurmaq, qısa tərcümeyi-hal yaq, işə və ya ali məktəbə daxil olmaq barədə ərizə yazmaq – bütün bunlar şifahi nitq, qram-matika,leksikanın tədrisində köməkçi rolunu oynayan yazının tədrisinin əsas məqsədləridir.Haradan vaxt tapmalı? E.İ.Passovsonun fikrincə məqsədindən asılıl olmayaraq tələ-bələrin yazılı şəkildə yerinə yetirdikləri ev tapşırığı kimi rezerv yadda saxlamaq lazımdır. Dərs müddətində nə deyilməlidirsə əvvəlcə o yazılı formada təsbit olunmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Бим. Е.И.Книга для учителя. (10 класс) М.1996.
2. Маслыко . Е. А. Настольная книга преподавателя иностранного языка .- Минск 2004.
3. Пассов Е.И.Беседы об уроке иностранного языка.С.П.б.1991.
4. Brown H.D. Prinseples of language learning and teaching. Longman publication, 2000.352 p.

K.Mekhtikhanly

On writing and the written speech

Summary

Writing and written speech does not only act as a means of instruction in the methods of teaching but also as the aim of teaching foreign languages. A letter is a constituent part of the written sppeech. In the application of creative writing at the lessons three main principles: the aim of the lessons, its principles, the methods and ways and also control on the instruction should not be forgotten.

The article deals with the Simple Sentence according to its structure. Simple Sentences are called simple because they contain only one subject and onr verb, or predicate. A simple sentence contains only one independent clause. This means that it doesn't contain more than one independet clause. And it doesn't contain any subordinate clauses. It expresses only one main idea. Independent clauses have one subject and one verb, or predicate. What's a predicate? A predicate is the main verb in a sentences and eny additional compenents related to thr subjects actions. Understand that simple doesn't always mean short or even uncomplicated for that matter when it comes to simple sentences and their subjects and verbs. A simple sentence can be long and have compound subjects and compound verbs or predicates.

К.Мехтиханлы

**О письме и письменной речи в обучении
иностранному языку**

Резюме

Письмо и письменная речь в методике обучения иностранному языку выступают не только как средство обучения, но все более как цель обучения иностранному языку. Письмо – это технический компонент письменной речи. Не следует забывать три важнейших условия при введении на занятиях креативного письма:

цели обучения, принципы, методы и приемы обучения, а также учебный контроль. Простое предложение – это синтаксическая единица. Образованная одной синтаксической связью между подлежащим и сказуемым или одним главным членом. Двусоставное предложение – это простое предложение с подлежащим и сказуемым как необходимыми компонентами. Односоставное предложение с подлежащим и сказуемым как в котором есть только один главный член (с зависимыми словами или без них). Односоставные предложения бывают неопределенно – личное, обобщенно – личное и безличное.

Предложения делятся на простые и сложные. Как простые, так и сложные. Как простые, так и сложные предложения могут быть распространенными и члени (определения, дополнения, обстоятельства). Простое предложение – это синтаксическая единица, образованная одной синтаксической связью между подлежащим и сказуемым или одним главным членом.

Rəyçi: Yusif Suleymanov

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent